

Česká republika
NÁLEZ
Ústavního soudu

Jménem republiky

Ústavní soud rozhodl v senátě složeném z předsedkyně Kateřiny Šimáčkové (soudkyně zpravodajky) a soudců Ludvíka Davida a Davida Uhlíře o ústavní stížnosti stěžovatele **D. Ž.**, t. č. ve vazbě zastoupeného JUDr. Zdeňkou Polákovou, advokátkou, sídlem Opletalova 608/2, Havířov, proti usnesení Krajského soudu v Ostravě č. j. 4 Tmo 14/2020-764 ze dne 10. března 2020 a usnesení Okresního soudu v Ostravě č. j. 73 Tm 38/2017-656 ze dne 8. ledna 2020, za účasti Krajského soudu v Ostravě a Okresního soudu v Ostravě jako účastníků řízení, takto:

I. Usneseními Okresního soudu v Ostravě č. j. 73 Tm 38/2017-656 ze dne 8. ledna 2020 a Krajského soudu v Ostravě č. j. 4 Tmo 14/2020-764 ze dne 10. března 2020 bylo porušeno základní právo stěžovatele na bezplatnou pomoc obhájce podle čl. 40 odst. 3 Listiny základních práv a svobod a podle čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

II. Tato rozhodnutí se proto ruší.

Odůvodnění:

I. Vymezení věci a předchozí průběh řízení

1. Vůči stěžovateli probíhala dvě trestní řízení, a to pod sp. zn. 73 Tm 30/2017 a sp. zn. 73 Tm 38/2017. Jménem stěžovatele podala jeho nynější zástupkyně, jako obhájkyň, v obou trestních věcech návrh na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu podle § 33 odst. 2 zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů. Okresní soud v Ostravě stěžovateli bezplatnou obhajobu ani v jedné věci nepřiznal s odůvodněním, že ačkoliv je jeho majetková situace pod běžně uznávanou hranicí společenského standardu, je třeba zohlednit potencialitu příjmů a jeho přístup k řádnému obstarávání dostatečného příjmu. Stěžovatel neuspěl ani u Krajského soudu v Ostravě. Proti těmto rozhodnutím podal stěžovatel dvě samostatné ústavní stížnosti. Ústavní stížnost týkající se nepřiznání nároku na bezplatnou obhajobu ve věci sp. zn. 73 Tm 30/2017 odmítl jiný senát Ústavního soudu usnesením sp. zn. III. ÚS 1071/20 ze dne 19. 5. 2020. Nyní projednávaná ústavní stížnost se týká návrhu na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu ve druhém trestním řízení.

2. Zástupkyně stěžovatele uvádí, že obecné soudy se dlouhodobě snaží odradit advokáty, aby převzali obhajobu sociálně slabých klientů. Podle ní „zkušenosti z mnoha případů ukazují, že ačkoliv klienti prokazatelně nemají finanční prostředky na zaplacení obhájce, soudy pod nejrůznějšími důvody a záminkami zamítají žádosti podané podle ust. § 33 odst. 2 trestního řádu“.

A. Návrhy stěžovatele na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu v této trestní věci

3. Jak vyplývá z vyžádaného spisového materiálu (trestního a soudního spisu), v červnu 2016 bylo zahájeno trestní řízení pro podezření ze spáchání trestných činů ublížení na zdraví a výtržnictví. V červenci 2016 byl tehdy sedmnáctiletý stěžovatel zadržen jako jeden z podezřelých v této trestní věci. Dne 9. července 2016 byl stěžovatel poučen o tom, že musí mít obhájce z důvodu nutné obhajoby. Pokud si svého obhájce nezvolí nebo mu ho nezvolí právní či zákonný zástupce nebo příbuzný, bude mu obhájce ustanoven. Stěžovatel byl rovněž poučen o možnosti kdykoli v průběhu trestního řízení zvolit si jiného obhájce. Podle záznamu policie si stěžovatel obhájce nezvolil a vzdal se lhůty na jeho zvolení. Téhož dne byla o trestním řízení vyrozuměna matka stěžovatele a rovněž byla poučena o možnosti zvolit svému synovi obhájce, k čemuž jí byla stanovena lhůta téhož dne do 13:00 hodin. Okresní soud v Ostravě ještě tentýž den stěžovateli ustanovil obhájce podle § 42 odst. 2 zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). V listopadu 2016 bylo zahájeno trestní stíhání stěžovatele a dalších osob jako obviněných ze spáchání provinění výtržnictví a ublížení na zdraví; v prosinci 2016 bylo trestní stíhání rozšířeno o další provinění kvalifikované jako loupež, k jehož spáchání mělo dojít v říjnu téhož roku.

4. V trestním spise je dále založena plná moc zvolené zástupkyně stěžovatele, kterou jeho matka podepsala v prosinci 2016. Zástupkyně stěžovatele uvádí, že rodinu stěžovatele zná od roku 2006, kdy byla tato rodina přemístěna ze Vsetína do V. Stěžovatele začala obhajovat na základě žádosti jeho matky. V té době byl stěžovatel v péči výchovného ústavu v D. Matka stěžovatele neuměla číst ani psát a nebyla schopna se orientovat v úředních záležitostech. Zástupkyně stěžovatele vyhledala trestní spis a zaslala plnou moc Policii České republiky v lednu 2017 a současně požádala o rozhodnutí, že stěžovatel má nárok na bezplatnou obhajobu podle § 33 odst. 2 trestního řádu. O tomto návrhu rozhodl Okresní soud v Ostravě ústavní stížností napadeným rozhodnutím až o tři roky později, v lednu 2020.

5. Na základě doložené plné moci Okresní soud v Ostravě dne 18. 1. 2017 zrušil ustanovení původního obhájce, kterému poté policejní orgán přiznal odměnu a náhradu hotových výdajů celkem ve výši 35 695 Kč (rozhodnutí policejního orgánu bylo posléze ke stížnosti stěžovatele, zastoupeného již nynější zástupkyní, zrušeno a policejnímu orgánu bylo uloženo, aby o věci znovu jednal a rozhodl; nové rozhodnutí se však ve spisovém materiálu zaslaném Ústavnímu soudu nenachází). V případě pravomocného uznání viny stěžovatele bude tento povinen státu nahradit odměnu a hotové výdaje ustanoveného obhájce, pokud neměl nárok na bezplatnou obhajobu [§ 152 odst. 1 písm. b) trestního řádu].

6. Dne 20. července 2017 podala státní zástupkyně obžalobu a upozornila Okresní soud v Ostravě na to, že dosud nebylo rozhodnuto o návrhu stěžovatele na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu.

7. Okresní soud v Ostravě následně téhož měsíce věc postoupil Okresnímu soudu v Jeseníku. Zástupkyně stěžovatele upozornila Okresní soud v Jeseníku, že stěžovatel se fakticky nezdržuje ve svém trvalém bydlišti ve V., ale ve Zlíně u své sestry. Ve V. již nežije ani rodina stěžovatele a dům je ve vlastnictví obce. Tyto informace potvrdila soudu

i policie. V září 2017 si stěžovatel na adrese své sestry převzal osobně zásilku o postoupení věci Okresnímu soudu v Jeseníku. V lednu 2018 pak zástupkyně stěžovatele opakovaně požádala Okresní soud v Jeseníku, aby rozhodl o nároku stěžovatele na bezplatnou obhajobu. Okresní soud v Jeseníku na základě informací o místě bydliště stěžovatele v dubnu 2018 postoupil věc Okresnímu soudu ve Zlíně.

8. Na jaře 2018 zesnula matka stěžovatele, krátce předtím i jeho otec. V červnu 2018 zjistil odbor sociálních věcí Statutárního města Zlín, že se stěžovatel již nezdržuje u sestry. Okresní soud ve Zlíně tedy předložil věc Vrchnímu soudu v Olomouci, který v srpnu 2018 rozhodl o místní příslušnosti Okresního soudu v Ostravě podle místa spáchání provinění.

9. Okresní soud v Ostravě dne 12. října 2018 zaslal stěžovateli do místa bydliště jeho babičky výzvu k osvědčení majetkových poměrů a další písemnosti. Výzvu na uvedené adrese nikdo nevyzvedl a zástupkyni stěžovatele nebyla doručena. Koncem listopadu potvrdil vedoucí obvodního oddělení policie Vsetín, že se písemnost nepovedlo na uvedené adrese doručit. Babička stěžovatele sdělila, že svého vnuka neviděla déle než dva měsíce a neví, kde se zdržuje.

10. V prosinci 2018 během hlavního líčení zástupkyně stěžovatele uvedla, že stěžovateli v průběhu posledního roku zemřeli oba rodiče a stěžovatel se ocitl v situaci, kdy nemá žádný domov; trestnímu stíhání se však nevyhýbá. Podle jejích informací stěžovatel odjel do Anglie za bratrem, kterému zemřela manželka, pomoci mu s dětmi. Dne 17. prosince 2018 zástupkyně stěžovatele uvedla, že se pokusila se stěžovatelem zkontaktovat prostřednictvím jeho sestry, ale zatím neúspěšně. Uvedla, že nikoli vinou stěžovatele putoval spisový materiál po různých soudech. V lednu 2019 bylo po stěžovateli vyhlášeno pátrání.

11. Poté je v soudním spise založeno vyjádření obžalovaného stěžovatele z listopadu 2019 během vazebního zasedání. Sdělil, že byl pomoci v Anglii svému bratrovi s dětmi a do České republiky se vrátil před dvěma měsíci. Bydlel ve Zlíně, u své sestry, a poté si našel práci s ubytováním. V době zadržení pracoval zhruba týden na dálnici jako montážní dělník, do té doby jej živila sestra. Stěžovatel uvedl: „Já jsem zapomněl, že tady je ještě další řízení, které se týká mých problémů v diagnostickém ústavu, ale slibuji, že už budu v kontaktu s mou advokátkou, aby ta řízení mohla proběhnout. Je možné, že je proti mně vedeno řízení u [okresního soudu] Jeseník, já nevím, už jsem tam moc dlouho nebyl. Je možné, že teď je proti mně vedeno řízení ve Zlíně, to by mělo být ještě na PČR. Nevím úplně přesně, co to je za problém, který řeší.“ Stěžovatel rovněž požádal o bezplatnou obhajobu podle § 33 odst. 2 trestního řádu. Téhož dne byl stěžovatel vzat do vazby. Dne 6. prosince 2019 byla stěžovateli do vazby doručena výzva k osvědčení jeho majetkových poměrů ve lhůtě čtrnácti dnů. Jeho zástupkyni tato výzva zaslána nebyla.

12. Dne 16. prosince 2019 zástupkyně opětovně podala jménem stěžovatele žádost o přiznání bezplatné obhajoby, přičemž uvedla, že stěžovatel „byl vzat do vazby, kde se nachází doposud. (...) nepobírá žádný důchod ani dávky státní sociální podpory (...) čestně prohlašuje, že nevlastní žádný nemovitý ani movitý majetek.“. Ke stěžovatelovým rodinným poměrům zástupkyně upřesnila, že otec stěžovatele zemřel 24. 12. 2017, matka 27. 4. 2018. Stěžovatel byl v lednu 2017 propuštěn z ústavní výchovy, poté se střídavě zdržoval u sestry nebo babičky a od listopadu 2018 u bratra

v Anglii, kde mu asi rok pomáhal s dětmi. Stěžovatel se svými sourozenci ani s jinými osobami nežije ve společné domácnosti. Po návratu do České republiky mu jeho sestra přispěla na stravu, bydlet měl na ubytovně, kterou měl platit zaměstnavatel. V pozdějších podáních pak zástupkyně stěžovatele vysvětlila, že tímto dopisem z prosince 2019 nereagovala na výzvu k osvědčení majetkových poměrů adresovanou stěžovateli, neboť tuto výzvu soud doručil pouze stěžovateli do vazby, nikoli však jí. Ze spisu plyne, že okresní soud zaslal zástupkyni stěžovatele usnesení o vzetí do vazby, nikoli však výzvu k osvědčení majetkových poměrů. Zástupkyně uvádí, že do spisu nahlédla až později a na výzvu zareagovala v lednu 2020 po rozhodnutí okresního soudu tím, že k textu stížnosti ke krajskému soudu přiložila též čestné prohlášení podepsané samotným stěžovatelem.

B. Sociální situace a zázemí stěžovatele a další průběh trestního řízení

13. V roce 2006 bylo ze Vsetína vystěhováno několik romských rodin do různých vesnic na severní Moravě, mimo jiné na Jesenicko; to byl i případ rodiny stěžovatele, která byla v době, kdy stěžovateli bylo šest let, vystěhována do V. u polských hranic. Krátce po přestěhování otec opustil rodinu a matka zůstala sama se sedmi dětmi v přiděleném domě ve velmi špatných hygienických podmínkách bez funkčního sociálního zařízení. Po přestěhování se matka stěžovatele obávala, aby jí vzhledem k takovým podmínkám děti nebyly odebrány.

14. Z informací orgánu sociálně-právní ochrany dětí města Jeseník (dále jen „OSPOD Jeseník“) založených v trestním spise stěžovatele taktéž vyplývá, že stěžovatel byl ve svých devíti letech v roce 2008 předán do dětského domova v Jeseníku. Matce byla rodičovská zodpovědnost obnovena v roce 2012. V roce 2014 matka s dětmi odcestovala do Velké Británie, po jejich návratu soud stanovil dohled nad dětmi. Otec se na výchově dětí nepodílel a matce na děti ani nijak nepřispíval. Podle OSPOD Jeseník přetrvávaly problémy s vedením domácnosti, hospodařením a absencí dětí ve škole. V březnu 2016, po krátkém přestěhování se na ubytovnu v Ostravě a následném návratu, se matka ocitla zcela bez finančních prostředků, neboť dávky pomoci v hmotné nouzi byly přeměrovány do Ostravy. Doma měla pro rodinu stravu jen na okamžitou spotřebu. Místním úřadům se nepovedlo zprostředkovat urychlené vyplacení dávek pomoci v hmotné nouzi. Soud koncem března 2016 opět nařídil ústavní výchovu dětí a sourozence rozdělil mezi dvě různá zařízení. Zástupkyně stěžovatele uvádí, že úřady tehdy neposkytly rodině pomoc, aby špatnou finanční situaci překonala. Před nařízením druhé ústavní výchovy stěžovatel dlouhodobě pobýval u své zletilé sestry ve Zlíně, byť krátce žil i s matkou v Ostravě a poté ve V. Po nařízení ústavní výchovy byl stěžovatel s ohledem na své úteků z dětského domova (často se vrátil téhož nebo následujícího dne) v srpnu 2016 přemístěn do výchovného ústavu v D. Podle záznamu ředitele tohoto ústavu, založeného v trestním spise, mluvil stěžovatel při nástupu o tom, že je těžké žít na ulici a starat se o sebe, takže si na čas chtěl „dopřát péči instituce“. V té době byl stěžovatel v prvním ročníku střední školy, kde dokázal dosahovat dobrých výsledků; od října 2016 byl však podle vyjádření ředitele ústavu opět na útěku. Z trestního spisu rovněž vyplývá, že v dobách svých útěků z dětského domova a výchovného ústavu si stěžovatel příležitostně brigádami vydělával na jídlo. Zástupkyně stěžovatele uvedla, že nepovažuje zprávy OSPOD Jeseník za přesné.

15. V červnu 2016 bylo zahájeno trestní řízení ve věci stěžovatele, v listopadu 2016 bylo zahájeno jeho trestní stíhání, po obžalobě podané v červenci 2017 stěžovatel nebyl

vzat do vazby. V roce 2018 stěžovatel odjel do Anglie k bratrovi. Do České republiky se vrátil v roce 2019 za okolností popsaných výše. Tentokrát byl stěžovatel umístěn do vazby a mimo jiné vypověděl, že jednou měsíčně užívá pervitin.

16. Rozsudkem Okresního soudu v Ostravě jako soudu pro mládež č. j. 73 Tm 38/2017-684 ze dne 24. 1. 2020 byl stěžovatel uznán vinným proviněními těžké újmy na zdraví, výtržnictví a loupeže a odsouzen k souhrnnému trestnímu opatření odnětí svobody v délce 20 měsíců. K odvolání stěžovatele Krajský soud v Ostravě jako soud pro mládež rozsudkem č. j. 4 Tmo 13/2020-787 ze dne 6. 4. 2020 zrušil rozsudek okresního soudu ve výroku o trestním opatření a stěžovatele nově odsoudil k souhrnnému trestnímu opatření odnětí svobody v trvání jednoho roku a osmi měsíců nepodmíněně; dále rozhodl, že jinak zůstává napadený rozsudek nezměněn.

II. Napadená rozhodnutí

17. Ústavní stížností napadeným rozhodnutím ze dne 8. ledna 2020 okresní soud zamítl návrh stěžovatele jako obžalovaného o přiznání nároku na obhajobu bezplatnou či za sníženou odměnu. Shledal, že „je sice možné, že majetková situace obžalovaného je pod běžně uznávanou hranicí společenského standardu“, avšak je třeba zohlednit potencialitu příjmů a přístup stěžovatele k řádnému obstarávání dostatečného příjmu. V minulosti si stěžovatel byl schopen zajišťovat svou obživu brigádně a v roce 2019 byl zaměstnancem. Momentální nedostatek finančních prostředků přitom automaticky neznamená přiznání nároku na bezplatnou obhajobu. Okresní soud též odkázal na judikaturu Ústavního soudu, například na usnesení sp. zn. I. ÚS 2824/11 ze dne 10. 1. 2012, v němž Ústavní soud rozhodoval o stěžovateli omezeném na osobní svobodě (ve vazbě), který neměl žádný movitý ani nemovitý majetek, ale ze spisového materiálu nevyplývala žádná závažná okolnost, která by mu bránila po propuštění z vazby či případně po vykonání nepodmíněného trestu odnětí svobody najít si zaměstnání nebo brigádu a uhradit náklady obhajoby. Samotný fakt, že stěžovatel je nemajetný, neznamená automatické zprošťování povinností k plnění finančních závazků, neboť rozhodné jsou jeho výdělkové schopnosti a možnosti a v daném případě nebylo zjištěno nic, co by mu bránilo vykonávat práci odpovídající jeho schopnostem a kvalifikaci. Ani v tomto případě stěžovateli zdravotní stav nebrání vlastní prací získávat finanční prostředky, z nichž by mohl náklady obhajoby hradit či případně po dohodě s příslušným pracovištěm Okresního soudu v Ostravě splácet.

18. Proti rozhodnutí okresního soudu podal stěžovatel stížnost, kterou krajský soud napadeným rozhodnutím ze dne 10. března 2020 zamítl. Krajský soud poukázal na to, že je povinností obviněného osvědčit, že nemá dostatek prostředků, aby si platil náklady obhajoby. Podle krajského soudu sice stěžovatel „má poněkud omezené možnosti tím, že je v současné době ve výkonu vazby, nicméně mu byl ustanoven obhájce, který také návrh na přiznání bezplatné obhajoby učinil, avšak ani s návrhem, ani později žádné relevantní podklady soudu nepředložil“. Stěžovatel podle krajského soudu nedoložil svou nemajetnost ani svůj případný trvale nepříznivý zdravotní stav, jenž by mu bránil po propuštění na svobodu vykonávat výdělečnou činnost. Krajský soud poukázal i na usnesení Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 3651/18 ze dne 4. 12. 2018, podle kterého „§ 33 odstavec 2 trestního řádu je nutno vykládat tak, že nárok na bezplatnou obhajobu je dán u obviněného, který se zřetelem na výdělkové, majetkové a rodinné poměry nemůže zaplatit odměnu za obhajobu bez ohrožení své nutné výživy nebo výživy osob, o které je

podle zákona povinen pečovat. Rozhodná je však celková ekonomická situace obviněného, přičemž u osob práce a výdělku schopných nedostatek pohotových finančních prostředků sám o sobě důvodem pro poskytnutí bezplatné obhajoby není.“. Soudní praxi, která nepřiznává nárok na bezplatnou obhajobu osobám, u nichž je značná pravděpodobnost jejich budoucí solventnosti, podle tohoto usnesení Ústavního soudu „nelze označit za protiústavní, naopak taková praxe je naplněním obecné právní maximy, že každý odpovídá za splnění svých závazků, a to i do budoucna. Tato zásada má navíc silný hodnotový aspekt u pachatelů trestné činnosti, neboť je důležitou součástí při procesu přijímání odpovědnosti za spáchaný trestný čin a nápravu jeho důsledků.“. Krajský soud dodal, že z citovaného usnesení rovněž vyplývá, že obviněný má právo vybrat si obhájce pouze za předpokladu, že má prostředky na jeho zaplacení.

III. Obsah ústavní stížnosti

19. Stěžovatel napadá obě usnesení s tím, že jimi došlo k porušení jeho ústavně zaručených práv, a to práva na spravedlivý proces ve smyslu čl. 36 odst. 1 a čl. 37 odst. 3 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“) a čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“). Podle stěžovatele je rozhodování soudů diskriminační vůči sociálně slabým, neboť přestože zákon těmto osobám přiznává nárok na bezplatnou obhajobu, nemají-li finanční prostředky na zaplacení obhájce, ve skutečnosti obecné soudy tento nárok značně omezují, až vylučují.

20. Soudy podle stěžovatele přehlížejí, že osoby žádající o bezplatnou obhajobu se například navracejí z ústavní péče, jsou bez vzdělání a zázemí rodiny, hůře získávají zaměstnání, a pokud ho seženou, z minimální mzdy sotva zaplatí bydlení, stravu a další životní potřeby. Případně tyto osoby nastupují výkon trestu odnětí svobody, kde nelze očekávat takový výdělek, který by umožňoval platit náklady obhajoby.

21. Zástupkyně začala stěžovatele obhajovat k žádosti jeho matky podle plné moci z prosince 2016. Matka stěžovatele nebyla schopna orientovat se v úředních záležitostech, neuměla číst ani psát. Plnou moc zástupkyně zaslala policii dopisem dne 13. ledna 2017, poté, co se jí podařilo zjistit číslo spisu, a již v tomto dopisu požádala o rozhodnutí, že stěžovatel má nárok na bezplatnou obhajobu podle § 33 odst. 2 trestního řádu. Opětovně o takové rozhodnutí požádala 3. února 2017, 19. září 2017 a 10. ledna 2018. Návrh podle § 33 odst. 2 trestního řádu poté podala na vazebním zasedání dne 30. listopadu 2019 a opětovně také 16. prosince téhož roku; v těchto návrzích uvedla skutečnosti, které jí byly známy o sociální situaci stěžovatele a jeho rodiny. O výzvě okresního soudu k osvědčení majetkových poměrů se dozvěděla teprve 27. prosince 2019, kdy přijela stěžovatele navštívit do věznice, a než stačila zareagovat, okresní soud podaný návrh zamítl. Předchozí výzvu k osvědčení majetkových poměrů, zaslano v říjnu 2018, si stěžovatel nemohl převzít, neboť v úředně hlášeném bydlišti ve V. se nikdo z rodiny nezdržuje. Jeho zástupkyni žádné z výzev zaslány nebyly.

22. Pokud jde o neprokázání svých majetkových poměrů, stěžovatel poukazuje na nález sp. zn. I. ÚS 22/10 ze dne 7. 4. 2010 (N 77/57 SbNU 43) a na to, že nelze dokazovat něco, co neexistuje. Pro osoby zcela nemajetné a bez příjmů je velmi obtížné předložit listiny, které tuto velmi špatnou sociální situaci mohou prokázat. Stěžovatel je mladistvý obžalovaný, několik let pobýval v ústavní péči, oba jeho rodiče zemřeli, sourozenci mají své rodiny a nemohou mu přispět na zaplacení obhajoby. Již z výsledku v roce 2016

vyplývalo, že byl ve věku sedmnácti let tehdy nemajetný, neměl žádný měsíční příjem a byl osobou se základním vzděláním. V současné době vykonává stěžovatel dvacetiměsíční nepodmíněný trest odnětí svobody, a i kdyby ve věznici mohl pracovat, nízká mzda na tyto náklady nevystačí. V podstatě je vyloučeno, že bude schopen za poskytnutou obhajobu zaplatit, případně ji splácet i v budoucnu. S ohledem na jeho základní vzdělání lze předpokládat, že po vykonání nepodmíněného trestu bude mít příjmy ve výši základní mzdy, jež stěží postačuje k pokrytí základních potřeb.

IV. Argumentace ostatních účastníků řízení

23. Okresní soud odkazuje na své usnesení, v němž bylo zdůvodněno, co vedlo k napadenému rozhodnutí. Napadené rozhodnutí bylo podle okresního soudu vydáno při plném respektování práv stěžovatele nejen ve smyslu trestního práva, ale také ve smyslu práv zaručených mu Ústavou, Listinou a dalšími předpisy. Navrhuje proto odmítnutí ústavní stížnosti jako zjevně neopodstatněné.

24. Krajský soud uvádí, že námitky v ústavní stížnosti do značné míry kopírují ty, které byly uplatněny v řízení před ním a s nimiž se krajský soud vypořádal. Krajský soud proto odkazuje na odůvodnění svého rozhodnutí a poukazuje na to, že druhou ústavní stížnost v obdobné věci jiný senát Ústavního soudu usnesením sp. zn. III. ÚS 1071/20 ze dne 19. 5. 2020 odmítl.

V. Procesní předpoklady řízení před Ústavním soudem

25. K projednání ústavní stížnosti je Ústavní soud příslušný a zároveň jde o návrh přípustný, neboť stěžovatel vyčerpal všechny procesní prostředky, které mu zákon k ochraně jeho práva poskytuje [§ 75 odst. 1 zákona č. 182/1992 Sb., o Ústavním soudu (dále jen „zákon o Ústavním soudu“)]. Ústavní stížnost byla podána včas (§ 72 odst. 3 zákona o Ústavním soudu), oprávněnou osobou, která je řádně zastoupena (§ 30 odst. 1 zákona o Ústavním soudu), a je i jinak procesně bezvadná.

VI. Posouzení důvodnosti ústavní stížnosti

26. Ústavní stížnost je důvodná.

27. Východiskem pro posouzení práva na bezplatnou právní pomoc jsou vždy konkrétní poměry jednotlivce, o jehož právo se jedná. V nyní posuzovaném případě je důležité, že stěžovatel byl v době zahájení trestního řízení i trestního stíhání nezletilý, pocházel z nuzných poměrů, mnoho let žil v ústavní výchově, oba rodiče mu zemřeli a je příslušníkem marginalizované etnické skupiny Romů, konkrétně skupiny Romů vystěhovaných v minulosti ze Vsetína. Dosáhl pouze základního vzdělání.

A. Obecná východiska

a) Právo na bezplatnou pomoc obhájce podle čl. 40 odst. 3 Listiny a podústavní úpravy

28. Podle čl. 37 odst. 2 Listiny má každý „právo na právní pomoc v řízení před soudy, jinými státními orgány či orgány veřejné správy, a to od počátku řízení“. Listina dále v čl. 40 odst. 3 každému obviněnému přiznává právo na obhajobu. Jestliže si obviněný „obhájce nezvolí, ačkoliv ho podle zákona mít musí, bude mu ustanoven soudem. Zákon stanoví, v kterých případech má obviněný právo na bezplatnou pomoc obhájce.“.

29. Ústavně zaručené právo na obhajobu, jehož součástí je i právo na obhajobu bezplatnou či za sníženou odměnu, je spolu s presumpcí nevinou základní podmínkou spravedlivého procesu, v němž má být zjištěna vina [viz nálezy Ústavního soudu III. ÚS 83/96 ze dne 25. 9. 1996 (N 87/6 SbNU 123; 293/1996 Sb.); nálezy sp. zn. I. ÚS 22/10 ze dne 7. 4. 2010 (N 77/57 SbNU 43), bod 16; nálezy sp. zn. I. ÚS 848/16 ze dne 13. 9. 2016 (N 174/82 SbNU 693), bod 19; všechna rozhodnutí Ústavního soudu citovaná v tomto nálezu jsou dostupná na <https://nalus.usoud.cz>]. Obhajoba přispívá k rovnému postavení obou stran v soudním řízení tím, že pomáhá obviněnému porozumět, co se právě děje a co se od něj očekává, a to z pohledu porozumění odbornému jazyku, ale také situačnímu kontextu řízení (Baňouch, H. In Wagnerová, E. a kol. Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 817 a násl.). Právo na obhajobu je subjektivním právem. Jeho respektování má však přímý vliv na naplnění objektivní hodnoty spočívající ve zjištění a spravedlivém potrestání osoby, která ve společensky škodlivých případech páchá trestné činy, a tím ohrožuje integritu společnosti v právním státě žijící a na něj se spoléhající. Vzhledem k nutnosti zajistit základní práva a svobody všem osobám bez rozdílu majetku musí být právo na obhajobu zajištěno všem, tedy stejně osobám majetným i nemajetným [nálezy sp. zn. I. ÚS 848/16 ze dne 13. 9. 2016 (N 174/82 SbNU 693), bod 13].

30. Podle Listiny zákon stanoví, v kterých případech má obviněný právo na bezplatnou pomoc obhájce (poslední věta čl. 40 odst. 3 Listiny). Je-li vedeno trestní řízení proti mladistvému, je to vždy důvodem tzv. nutné obhajoby; mladistvý tedy musí mít obhájce, a to od okamžiku, kdy jsou proti němu použita opatření podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže nebo provedeny úkony podle trestního řádu [§ 42 odst. 2 písm. a) zákona o soudnictví ve věcech mládeže ve znění účinném do 31. 8. 2019, § 42a odst. 1 písm. a) zákona o soudnictví ve věcech mládeže ve znění účinném od 1. 9. 2019]. V této situaci musí mít mladistvý obhájce až do dovršení osmnácti let věku podle právní úpravy účinné do 31. 8. 2019 (§ 42 odst. 2 in fine zákona o soudnictví ve věcech mládeže v daném znění); respektive až do dovršení jednadvaceti let věku, považuje-li to soud a v přípravném řízení státní zástupce za vhodné s přihlédnutím k dosaženému stupni rozumové a mravní vyspělosti mladistvého a okolnostem případu, podle aktuální právní úpravy (§ 42a odst. 3 zákona o soudnictví ve věcech mládeže ve znění účinném od 1. 9. 2019). Nestanoví-li zákon o soudnictví ve věcech mládeže jinak, užijí se obecné právní předpisy (§ 1 odst. 3 zákona o soudnictví ve věcech mládeže). Jelikož tento zákon neupřesňuje otázku náhrady nákladů za poskytnutí nutné obhajoby mladistvému ani obsah práva na bezplatnou obhajobu mladistvého, je třeba postupovat podle obecné úpravy v trestním řádu.

31. Ve vztahu k nutné obhajobě platí, že – pokud nemá obviněný zvoleného, ale ustanoveného obhájce – náklady na ni nese sice stát, nicméně v případě pravomocného uznání viny je obžalovaný povinen nahradit státu odměnu a hotové výdaje uhrazené ustanovenému obhájci státem, pokud nemá nárok na obhajobu bezplatnou [§ 152 odst. 1 písm. b) trestního řádu]. Nutná obhajoba tedy neznamená obhajobu bezplatnou, a to ani

v případě mladistvého obviněného, a nelze ji považovat za bezplatnou právní pomoc ve smyslu čl. 40 odst. 3 Listiny.

32. Právo na bezplatnou obhajobu v trestním řízení upravuje § 33 odst. 2 trestního řádu, podle kterého „[o]svědčil-li obviněný, že nemá dostatek prostředků, aby si hradil náklady obhajoby, rozhodne předseda senátu a v přípravném řízení soudce, že má nárok na obhajobu bezplatnou nebo za sníženou odměnu. Vyplývá-li ze shromážděných důkazů, že obviněný nemá dostatek prostředků na náhradu nákladů obhajoby, může, je-li to třeba k ochraně práv obviněného, rozhodnout předseda senátu a v přípravném řízení na návrh státního zástupce soudce o nároku na obhajobu bezplatnou nebo za sníženou odměnu i bez návrhu obviněného.“

33. Ústavní soud již několikrát zrušil rozhodnutí soudů, jež pro přiznání bezplatné obhajoby stanovila podmínky, které nemají oporu ani v zákoně, ani v judikatuře, a to podmínky týkající se nikoli zjištěného současného stavu, ale vztahující se k budoucnosti, které toliko mohou, ale také vůbec nemusejí v budoucnu nastat. Soudy jsou při rozhodování o tom, zda obviněný má dostatek prostředků, aby si hradil náklady obhajoby, povinny vycházet ze stavu v době rozhodování (nález sp. zn. I. ÚS 3966/17 ze dne 23. 4. 2019, body 8–9; nález sp. zn. IV. ÚS 2590/19 ze dne 8. 10. 2019, body 11–12). Ve svých rozhodnutích Ústavní soud odkázal i na judikaturu Nejvyššího soudu, podle něhož „jediným významným hlediskem pro přiznání tohoto práva je zjištění úplné nebo částečné neschopnosti obviněného hradit náklady obhajoby“ (rozsudek Nejvyššího soudu č. j. 11 Tz 49/2011-38 ze dne 24. 10. 2011). Podle Nejvyššího soudu se zkoumá výhradně to, zda má obviněný v době rozhodování soudu dostatek finančních prostředků, aby byl schopen hradit předpokládané náklady obhajoby v celé jejich výši.

34. Ústavní soud k právu na bezplatnou obhajobu rovněž vyložil, že náklady na realizaci práva nemajetného obviněného nemůže nést toliko obhájce, který s převzetím jeho obhajoby z dobré vůle souhlasil. Je nutné přijmout taková opatření, aby obhájce, který z dobré vůle převezme obhajobu nemajetné osoby, nebyl oproti ostatním znevýhodněn. Nejsou-li zde taková opatření, je skrze obhájce nepřípustně ohroženo i právo nemajetných obviněných na efektivní obhajobu, neboť jej lze uplatnit toliko v situacích, kdy se nemajetnému obviněnému podaří najít advokáta, který je ochoten převzít jeho obhajobu bez nároku na přiměřenou odměnu (výše citovaný nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 848/16, bod 13). Ústavní soud zároveň připomíná svůj závěr, že „§ 33 odst. 2 trestního řádu je nutno interpretovat tak, že obhájci, kterého si obviněný zvolil ještě před přiznáním nároku na bezplatnou obhajobu, náleží – v případě, že je takový nárok obviněnému přiznán – odměna a náhrada hotových výdajů zpravidla ode dne podání důvodného návrhu na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu“ (viz citovaný nález sp. zn. I. ÚS 848/16, bod 23).

b) Právo obviněného na bezplatné poskytnutí obhájce podle čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy

35. Právo na bezplatné poskytnutí obhájce zaručuje pro určité případy rovněž čl. 6 Úmluvy jako součást práva na spravedlivý proces. Jednou z minimálních záruk v trestním řízení je právo každého obviněného z trestného činu „obhajovat se osobně nebo za pomoci obhájce podle vlastního výběru nebo, pokud nemá prostředky na zaplacení obhájce, aby mu byl poskytnut bezplatně, jestliže to zájmy spravedlnosti vyžadují“ [čl. 6

odst. 3 písm. c) Úmluvy]. V systému Úmluvy je právo obviněné osoby na bezplatnou právní pomoc jedním z prvků spravedlivého procesu v trestním řízení [rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (dále též „ESLP“) ve věci Pham Hoang proti Francii ze dne 25. 9. 1992 č. 13191/87, § 39; všechna rozhodnutí ESLP citovaná v tomto nálezu jsou dostupná na <https://hudoc.echr.coe.int>]. Přístup k advokátu přispívá k rovnosti zbraní mezi vyšetřujícími a stíhajícími státními orgány a obviněným a je důležitou protiváhou ke zranitelnosti zadržených podezřelých; jejich zranitelnost přitom prohlubuje i složitost právní úpravy trestního procesu (rozsudek velkého senátu ESLP ve věci Beuze proti Belgii ze dne 9. 11. 2018 č. 71409/10, § 125–127). Státům je sice ponechána volnost ve výběru prostředků, jak právo na obhajobu zajistit ve svém soudním systému, avšak podstata a obsah tohoto práva musí být zachovány v souladu s cíli sledovanými Úmluvou tak, aby toto právo bylo praktické a efektivní (citovaný rozsudek ve věci Beuze proti Belgii, § 131).

36. Právo na bezplatnou pomoc obhájce vyžaduje splnění dvou souběžných podmínek, totiž že obviněný nemá prostředky na zaplacení obhajoby a že poskytnutí obhajoby vyžadují zájmy spravedlnosti. Splnění druhé z uvedených podmínek český právní řád uznává především v případech, pro něž stanovuje tzv. nutnou obhajobu.

37. Úmluva sama nestanoví, co se myslí tím, že obviněný „nemá prostředky na zaplacení obhájce“, a doposud se nevyvinula ani judikatura ESLP, která by toto slovní spojení vykládala jednoznačně. Podle ESLP Úmluva připouští, aby osoba, která tvrdí, že nemá prostředky na zaplacení obhájce, měla povinnost své tvrzení prokázat (rozhodnutí ESLP ve věci Caresana proti Spojenému království ze dne 29. 8. 2000 č. 31541/96; obdobně též rozhodnutí ve věci Vorlicek proti Švýcarsku ze dne 28. 2. 1996 č. 24134/94). V rozsudku ve věci Pakelli proti Německu se ESLP zabýval případem stěžovatele, který byl po dvouletém věznění v Německu navrácen do své vlasti v Turecku, přišel o svůj předchozí zdroj příjmů a z jeho aktuálního prohlášení o příjmu a majetku vyplývaly skromné poměry. Důkazy předložené panem Pakelli sice neprokazovaly „nade vši pochyby“ (*beyond all doubt*), že by neměl prostředky na zaplacení obhájce v době, kdy o jeho právu na bezplatnou pomoc obhájce rozhodovaly německé státní orgány, ESLP však považoval podmínku nemajetnosti za splněnou, neboť scházely jasné indicie o opaku (rozsudek ve věci Pakelli proti Německu ze dne 25. 4. 1983 č. 8398/78, § 34; obdobně srov. rozsudek ve věci Tsonyo Tsonev proti Bulharsku (č. 2) ze dne 14. 1. 2010 č. 2376/03, § 39). Podobně považoval ESLP za prokázané, že stěžovatel nemá dostatek prostředků, například strávil-li více než tři roky před trestním stíháním ve vězení a nebyly žádné indicie o tom, že mohl získat prostředky jinak (rozsudek ve věci Twalib proti Řecku ze dne 9. 6. 1998 č. 24294/94, navazující na zprávu Evropské komise pro lidská práva ze dne 25. 2. 1997, § 49; podobně též rozsudek ve věci Maksimenko proti Ukrajině ze dne 20. 12. 2011 č. 39488/07, § 26).

c) Právo na právní pomoc v trestních věcech plynoucí z Úmluvy o právech dítěte

38. Stěžovatel byl v době zahájení trestního řízení i svého trestního stíhání nezletilý, vztahovala se tedy na něj také Úmluva o právech dítěte (vyhlášená pod č. 104/1991 Sb.). Podle Výboru pro práva dítěte by se soudnictví pro mládež (děti) mělo vztahovat i na ochranu dětí, kterým v době spáchání trestného činu bylo méně než 18 let a dospěly během řízení nebo v průběhu odsouzení (obecný komentář č. 24 o právech dětí v soudnictví pro mládež, ze dne 18. 9. 2019, CRC/C/GC/24, bod 31). Každé dítě zbažené

svobody má právo okamžitého přístupu k právní nebo jiné odpovídající pomoci, jakož i právo odvolávat se k soudu nebo jinému pravomocnému, nezávislému a nestrannému orgánu proti rozhodnutí o odnětí svobody a v každém takovém případě na přijetí neodkladného rozhodnutí [čl. 37 písm. d) Úmluvy o právech dítěte].

39. Obviněné, obžalované či dítě uznané vinným z porušení trestního práva má dále právo na „takové zacházení, které rozvíjí smysl dítěte pro důstojnost a čest, které znovu posiluje úctu dítěte k lidským právům a základním svobodám jiných a bere ohled na věk dítěte, napomáhá znovuzачlenění a zapojení dítěte do prospěšného působení ve společnosti“ (čl. 40 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte). Státy mají proto zajistit určité minimální záruky v trestním řízení, mimo jiné aby každé obviněné či obžalované dítě bylo „okamžitě a přímo, v nutných případech prostřednictvím svých rodičů nebo zákonného zástupce, informováno o obviněních proti němu vznášených, a [mělo] při přípravě a při uplatnění své obhajoby právní nebo jinou potřebnou pomoc“ [čl. 40 odst. 2 písm. b) bod ii) Úmluvy o právech dítěte]. Výbor pro práva dítěte doporučuje, aby „státy bezplatně poskytly efektivní právní zastoupení pro všechny děti, které čelí trestnímu obvinění (...) Soudní systémy pro mládež by neměly dětem umožňovat, aby se vzdaly právního zastoupení, není-li takové rozhodnutí učiněno dobrovolně a za nestranného soudního dohledu.“ (obecný komentář č. 24, citovaný výše, bod 51).

d) Faktická východiska

40. Pro komplexní představu o stěžovatelově případě a situaci považuje Ústavní soud za důležité na tomto místě doplnit další informace, které vypovídají o poměrech, z nichž stěžovatel pocházel, a o jeho zázemí a které se podávají z dalších relevantních zdrojů, domácích i mezinárodních, a z vlastní úřední činnosti Ústavního soudu.

41. Situací romských obyvatel vystěhovaných ze Vsetína a tím, jaké dopady měly tyto kroky města Vsetín na vystěhované rodiny, se zabýval veřejný ochránce práv (dále jen „VOP“), který své závěry shrnul v závěrečném stanovisku ve věci vystěhování romských obyvatel z pavlačového domu na ulici S. č. p. XX ve Vsetíně ze dne 11. června 2007, sp. zn. 339/2007/VOP/KV (dostupné na <https://eso.ochrance.cz>). V tomto stanovisku je zmiňována rodina přestěhovaná do V. (jako „rodina Ž.“), tedy rodina stěžovatele. Vystěhování ze Vsetína na Jesenícko předcházelo uzavření smluv o půjčce mezi Vsetínskou správní a investiční příspěvkovou organizací jako věřitelem a romskými rodinami jako dlužníky. Rodiny uváděly, že jim bylo vyhrožováno odnětím dětí a tím, že zůstanou na ulici, nepřistoupí-li na přestěhování (s. 5 stanoviska). Před přestěhováním měly rodiny možnost vidět pouze fotografie objektů, nicméně vypovídací hodnota fotografií patrně nebyla vysoká, jak se ukázalo i v případě rodiny stěžovatele (s. 5). Děti zpravidla navštěvovaly zvláštní školu. Závěrečné stanovisko popisuje i okolnosti vystěhování: „Některé romské rodiny byly vystěhovány mimo území města Vsetín v pátek dne 13. 10. 2006 do obcí (...) V. (...). Město Vsetín vypravilo autobus s lidmi, které doprovázela terénní sociální pracovnice Městského úřadu Vsetín a pracovník realitní kanceláře. (...) Děti byly již odhlášeny ze školy ve Vsetíně. Podle sdělení Zvláštní školy ve Vsetíně děti, které tuto školu navštěvovaly, odhlásili jejich rodinní příslušníci.“ (s. 4). Stav objektu, kam byla rodina stěžovatele přestěhována, je popsán takto: „U objektu (...) v obci V., okres Jeseník, je v havarijním stavu kanalizace, hnilobou silně napadená trámová konstrukce střechy, elektroinstalace i vodoinstalace neopravitelná.“ (s. 15). VOP tak nakonec konstatoval, že pokud byl „důvodem pro vystěhování osob

z pavlačového domu (...) nevyhovující stavebně-technický stav tohoto domu, případně obava o zdraví a životy jeho obyvatel, pak přestěhováním do nevyhovujících objektů na Jesenicko (...) tento problém vyřešen nebyl, naopak dále přetrvává. Pro vystěhované rodiny znamenal tento postup uvedení do obdobné situace, pouze na jiném místě než ve Vsetíně (...).“ (s. 33).

42. Důležitým aspektem sociální situace vystěhovaných rodin byl faktor zadluženosti. Podle závěrečného stanoviska jsou stavby na Jesenicku „ve stavu potřeby akutní nákladné rekonstrukce, na niž velmi pravděpodobně vystěhované rodiny nebudou mít dostatek finančních prostředků“ (s. 34 a 37). Podle VOP „právě kvalita bytových podmínek hraje velkou roli při celkovém zajištění výchovného prostředí nezletilých dětí a může představovat při zavedené praxi orgánů sociálně-právní ochrany dětí např. i důvod k podání návrhu na jejich odnětí z rodiny. K získání potřebných finančních prostředků by tyto rodiny potřebovaly další půjčky, které by ovšem jen více zhoršily jejich finanční situaci, neboť na samotné zakoupení těchto objektů se musely zadlužit.“ (s. 38).

43. VOP se v citovaném závěrečném stanovisku věnoval i otázce sociálně-právní ochrany dětí z přestěhovaných rodin: „Ve všech případech šlo o rodiny sociálně slabé, kterým má úřad z pohledu sociálně-právní ochrany věnovat zvýšenou pozornost“, nicméně orgán sociálně-právní ochrany dětí „věnoval svou pozornost jen malému počtu rodin, a to rodinám, kde aktuálně bylo orgány činnými v trestním řízení vedeno nebo právě proběhlo přípravné trestní řízení“ pro podezření ze spáchání trestného činu některého z dětí v rodině (s. 8). Minimální pozornost byla věnována rodinám s jinými problémy, „bez reakce zůstávala např. upozornění školy na počínající výchovné problémy“ (s. 8). Z pohledu prevence byl orgán sociálně-právní ochrany dětí téměř nečinný. V některých spisech chyběly jakékoli záznamy, a byl tedy problém i s předáním jakýchkoli informací úřadům v místech nového bydliště (s. 8 a 27).

44. Z úřední činnosti je Ústavnímu soudu dále známo usnesení Vrchního soudu v Olomouci č. j. 1 Co 76/2015-644 ze dne 23. 6. 2015, jímž vrchní soud jako soud odvolací rozhodl v řízení o žalobě na ochranu osobnosti podané 52 vystěhovanými nájemníky, mimo jiné rodinou stěžovatele, proti městu Vsetín (Ústavní soud usnesením sp. zn. II. ÚS 2640/16 ze dne 23. 5. 2017 odmítl ústavní stížnost města Vsetín proti tomuto rozhodnutí vrchního soudu a navazujícímu rozhodnutí Nejvyššího soudu). V tomto rozhodnutí vrchního soudu je shrnuto i podání rodiny stěžovatele popisující, že „špatná finanční situace rodině neumožňovala opravy, resp. rekonstrukci domu bez opory širší rodiny. Byly i zhoršené možnosti vyřizování běžných záležitostí, takže v září 2008 bylo 5 nezletilých dětí [z rodiny stěžovatele] odebráno z rodiny a umístěno v ústavu předběžným opatřením soudu, následně byly děti umístěny do dětského domova.“.

45. Stěžovatel pochází z marginalizované skupiny a od svého dětství žil v chudobě. Právě osoby žijící v chudobě se potýkají se značnými překážkami v přístupu ke spravedlnosti, například protože nemají finanční prostředky na právní pomoc, poplatky a další náklady. Dalším důvodem je jejich horší přístup k informacím vyplývající z nerovnosti a strukturální diskriminace těch nejchudších a těch, co jsou vytlačeni na okraj společnosti. Mnohdy jsou záruky spravedlivého procesu odepírány dětem, obzvláště těm z nejvíce marginalizovaných vrstev obyvatelstva, ačkoliv právě ony mají nárok na poskytnutí těchto záruk ve stejné míře jako dospělí a zároveň mají právo na dodatečnou ochranu, je-li potřebná.

46. V posuzovaném případě je konečně vhodné mít na paměti i sociální situaci Romů v České republice. Doporučení Rady Evropy č. 1557 (2002) o právním postavení Romů v Evropě, uvádí, že „Romové tvoří zvláštní skupinu, která je menšinová ze dvou důvodů: jsou etnickou menšinou a zároveň velice často náležejí k sociálně znevýhodněným vrstvám společnosti“ (citováno podle rozsudku velkého senátu ESLP ve věci D. H. a další proti České republice ze dne 13. 11. 2007 č. 57325/00, § 58). Situací Romů v České republice se zabýval též komisař Rady Evropy pro lidská práva při své návštěvě zde v roce 2012. V následné zprávě pak konstatoval, že „přestože je jejich počet v České republice poměrně nízký, jsou Romové nadále obzvláště náchylní k tomu, být vystaveni rasismu a diskriminaci, a nachází se v situaci vyloučení a marginalizace, která ovlivňuje prakticky všechny oblasti jejich života“ [zpráva Nilse Muižniekse komisaře Rady Evropy pro lidská práva, po jeho návštěvě v České republice od 12. do 15. listopadu 2012, ze dne 21. 2. 2013, CommDH(2013)1, bod 5]. Dále komisař zjistil, že se obecně nezměnila situace umístování romských dětí do zvláštních škol s nižšími standardy výuky a že absolventi těchto škol obvykle končí nezaměstnaní a závislí na státních příspěvcích (bod 44). Komisař byl rovněž vážně znepokojen narůstající segregací Romů v komunitách na okraji, s čímž je spojen i problém nevhodného bydlení, přičemž místní úřady nadále vystěhovávaly romské rodiny do budov ve zdraví škodlivých podmínkách na periferiích. Na trhu s bydlením jsou podle komisaře Romové nadále vystaveni diskriminaci a vystěhované rodiny často končí na ubytovnách, kde jsou nuceny platit nepřiměřeně vysoký nájem (body 67 a 69). Podle informací plynoucích ze spisového materiálu stěžovatel ve svém životě pocítil toto zhoršené postavení opakovaně, poprvé již v raném dětství při přesídlení rodiny do nevhodného bydlení na periferii. Samotní představitelé města Vsetín přitom tento postup prezentovali jako založený na etnicitě.

B. Aplikace uvedených principů na tento případ

47. Právo na obhajobu musí být zajištěno stejně osobám majetným i nemajetným (viz výše bod 29).

48. Obecné soudy v napadených rozhodnutích nevyhověly stěžovatelově návrhu na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu (či obhajobu za sníženou odměnu). Přitom uznaly, že stěžovatelova aktuální majetková situace může být „pod běžně uznávanou hranicí společenského standardu“, současně však poukázaly na to, že stěžovatel je osobou praceschopnou, zdravou a schopnou zaměstnání si nalézt; nemá zdravotní omezení či jiný vážný důvod, který by mu ve výkonu pracovní činnosti bránil. Připomněly, že v minulosti si zajišťoval obživu brigádně a v roce 2019 byl zaměstnán jako dělník. Stěžovatel podle obecných soudů ničím nedoložil svou nemajetnost ani případný trvale nepříznivý zdravotní stav, jenž by mu po propuštění na svobodu bránil ve výkonu výdělečné činnosti. Při rozhodování o uplatněném nároku je přitom podstatná celková ekonomická situace obviněného a u osob práce a výdělku schopných není nedostatek pohotových finančních prostředků sám o sobě důvodem pro poskytnutí bezplatné obhajoby.

49. Ústavní soud již v několika nálezech (viz bod 33 výše) shledal protiústavním postup obecných soudů, které pro přiznání nároku na bezplatnou obhajobu stanovily podmínky, jež nemají oporu ani v zákoně, ani v judikatuře, a jež se týkají nikoli zjištěného současného stavu, ale vztahují se k budoucnosti, v níž toliko mohou, ale také vůbec nemusejí nastat. Založí-li obecné soudy svůj závěr o tom, že neposkytnou obviněnému bezplatnou pomoc obhájce, na hypotetických příjmech, které by obviněný někdy v blíže

neurčené budoucnosti mohl získat, poruší tím právo obviněného na bezplatnou pomoc obhájce podle čl. 40 odst. 3 Listiny, a v důsledku toho též omezí jeho právo na soudní ochranu a na spravedlivý proces podle čl. 36 odst. 1 Listiny. Takovýto postup soudů zasahuje do samotné podstaty práva na bezplatnou pomoc obhájce, neboť obviněný potřebuje efektivní obhajobu právě v době, kdy probíhá trestní řízení, nikoli někdy v budoucnu. Stát navíc nemůže náklady na realizaci práva nemajetného obviněného na pomoc obhájce přenášet na tohoto obhájce, který z dobré vůle s převzetím obhajoby souhlasil.

50. K takovému pochybení obecných soudů a porušení stěžovatelova základního práva na bezplatnou pomoc obhájce došlo i v projednávaném případě. Obecné soudy relevantně nezohlednily aktuální situaci stěžovatele a jeho poměry, ale vyšly z toho, že je zdravý a není objektivní překážka, která by mu v budoucnu měla bránit v získávání finančních prostředků. Obecné soudy se tedy plně spokojily s poukazem na hypotetickou situaci stěžovatele v budoucnosti, kdy si snad bude moci vydělat na zaplacení nákladů na obhajobu. Takový hypotetický předpoklad a jeho posouzení však nemají oporu v relevantní právní úpravě § 33 odst. 2 trestního řádu. Závěry obecných soudů naopak nepřipustně zužují právo na bezplatnou pomoc obhájce, neboť předpokládají, že právo na poskytnutí bezplatné obhajoby mají zejména osoby, které z důvodu svého zdravotního stavu nemohou vykonávat práci, aniž taková podmínka vyplývá z Listiny či i relevantní zákonné úpravy. Napadená rozhodnutí obecných soudů tedy v projednávaném případě nelze hodnotit jinak než jako protiústavní.

51. Obecné soudy sice na podporu svých závěrů odkázaly na některá usnesení Ústavního soudu, nicméně usnesení Ústavního soudu na rozdíl od nálezů nemají precedenční povahu. Z tohoto důvodu se rovněž Ústavní soud může v nynějším rozhodnutí odchýlit od hodnocení případu stěžovatele v usnesení jiného senátu Ústavního soudu v obdobné věci stěžovatele, vedené pod sp. zn. III. ÚS 1071/20, neboť je vázán nosnými důvody nálezů, a to zejména nálezů sp. zn. I. ÚS 3966/17 a sp. zn. IV. ÚS 2590/19, citovaných výše.

52. Ústavní soud zdůrazňuje, že z výše popsaných okolností, které se podávají z dostupného spisového materiálu, zřetelně vyplývá životní příběh stěžovatele. Ten žil se svou rodinou původně v nuzných podmínkách ve Vsetíně, posléze byla celá rodina, spolu s dalšími romskými rodinami, skupinově vystěhována do odlehlé lokality, čímž ztratila oporu v širší rodině. I v novém místě byli stěžovatel s rodinou nuceni bydlet ve velmi nevhodných podmínkách. Rodina se navíc následně rozpadla, neboť otec opustil domácnost a matka zůstala sama se šesti dětmi. Stěžovatel pak ve svých devíti letech byl matce společně s dalšími sourozenci odebrán, a to zejména z důvodu špatných materiálních podmínek a nevhodného bydlení, a byl umístěn do dětského domova. Do své rodiny byl navrácen až po čtyřech letech pobytu v dětském domově. Rodina se nikdy ve V. nezabydlela, a proto se stěžovatelova matka pokusila vrátit k širší rodině; při těchto přesunech však přišla o sociální dávky, takže děti, včetně stěžovatele, byly znovu odebrány z rodinného prostředí a umístěny do dětského domova.

53. Trestní řízení vůči stěžovateli i jeho trestní stíhání byly zahájeny v roce 2016, v době, kdy byl stěžovatel znovu v ústavní péči. V témže roce na podzim zároveň zanechal studia na střední škole; stěžovatel je tak osobou se základním vzděláním. V průběhu trestního stíhání, nedlouho poté, co stěžovatel nabyl zletilosti, mu zemřeli

postupně oba rodiče. Neobyvatelný domek ve V., kde se stěžovatel zdržoval ještě před nařízením ústavní výchovy, vlastní obec. Jediné zázemí, které stěžovatel měl, jak plyne ze spisového materiálu, bylo ubytování u sestry, která ho krátce po jeho návratu z Anglie v roce 2019 živila; ta však má vyživovací povinnost ke svým dětem.

54. Přestože obecné soudy v napadených rozhodnutích poukazovaly na stěžovatelovy dosavadní pracovní zkušenosti; nelze přehlédnout, že jimi zmiňovanými brigádami si stěžovatel občas přivydělával na jídlo v době svých útěků z dětského domova či výchovného ústavu, kdy jinak bydlel na ulici, tedy ještě v době své nezletilosti. Před svým zadržením pak skutečně byl zaměstnán, jednalo se však o jeho první zaměstnání, které trvalo týden (než došlo k zadržení stěžovatele). Zaměstnavatel měl stěžovateli poskytnout další ubytování, avšak k tomu již nedošlo.

55. Ani stěžovatelovy předchozí brigády, ani jeho týdenní zaměstnání zcela jistě nejsou typem příjmu, který by mu zajistil možnost hradit náklady na advokáta. Lze stěží odhadovat, jestli ony brigády stěžovateli vůbec dříve umožnily zaopatřit si další nutné životní potřeby krom stravy, například bydlení. Rovněž při zaměstnání po dobu jednoho týdne krátce před zadržením a vzetím do vazby nebyl stěžovatel schopen sám nést vlastní náklady na nutnou výživu; ubytování za něj sice měl platit zaměstnavatel, avšak jídlo mu obstarávala jeho sestra. Odhlédnuto od shora uvedených závěrů kritizujících obecné soudy pro jejich hypotetické úvahy, i jen potenciální výše příjmu stěžovatele, který pochází ze segregované a marginalizované skupiny, podstatnou část dětství strávil v ústavní péči a dosáhl pouze základního vzdělání, zřejmě nebude postačovat na to, aby mohl v dlouhodobém horizontu dostát svým závazkům a uhradit veškeré náklady obhajoby.

56. Zatímco okresní soud své rozhodnutí založil pouze na potencialitě příjmů a přístupu stěžovatele k obstarání dostatečného příjmu, krajský soud dodal, že stěžovatel ani ničím nedoložil svou nemajetnost (ani případný trvale nepříznivý zdravotní stav, který by mu bránil po propuštění vykonávat výdělečnou činnost). Veškeré indicie ve spisovém materiálu však v souladu s judikaturou ESLP k čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy vedou k tomu, že stěžovatele je třeba považovat za nemajetného. Ve smyslu judikatury ESLP totiž stěžovatel nemusí prokázat nedostatek prostředků nade vší pochyby, ale postačí, že neexistují téměř žádné indicie o tom, že by nezbytné prostředky mohl mít (srov. zejména rozsudky ESLP ve věci Twalib proti Řecku, ve věci Maksimenko proti Ukrajině nebo ve věci Pakelli proti Německu, citované výše v bodu 37). Právní úpravu v § 33 odst. 2 trestního řádu, podle níž obviněný před rozhodnutím o tom, že má nárok na obhajobu bezplatnou či za sníženou odměnu, musí osvědčit, že nemá dostatek prostředků na úhradu nákladů obhajoby, je potřeba v souladu s čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy vykládat tak, že není potřeba prokázat nemajetnost nade vší pochyby, ale postačuje, pokud ze všech indicí předložených obviněným a zahrnutých ve spise plyne, že obviněný je nemajetný.

57. V projednávaném případě stěžovatel poprvé požádal o přiznání nároku na bezplatnou obhajobu v lednu 2017 poté, co se jeho obhajoby chopila jeho aktuální zástupkyně (a též obhájkyň). První výzva k osvědčení majetkových poměrů pak byla stěžovateli zaslána na podzim 2018, téměř dva roky po zahájení trestního stíhání, a jak se podává ze soudního spisu, nebyla stěžovateli nikdy doručena. Druhou takovou výzvu obdržel stěžovatel osobně v prosinci 2019 po svém vzetí do vazby, ani tato výzva – stejně jako ta předchozí – však nebyla zaslána jeho zástupkyni. Je pravdou, že stěžovatel

nedoložil žádné úřední dokumenty, které by jeho nemajetnost dokládaly. V době, kdy o přiznání nároku na bezplatnou obhajobu žádal poprvé, byl na samém prahu zletilosti a dosud umístěn ve výchovném ústavu; podruhé o něj požádal osobně během vazebního zasedání a výzva k osvědčení jeho majetkových poměrů mu pak byla doručena do vazby. Stěžovatel je však osobou se základním vzděláním a při podávání obou návrhů byl velmi mlád a lze předpokládat, že pro něj bez pomoci zástupkyně bylo obstarání jakýchkoli úředních potvrzení o jeho majetku či příjmech, nadto v době kolem Vánoc (ve druhém případě), téměř nemožné. Nadto v trestním spise jsou založena vyjádření OSPOD Jeseník a ředitele výchovného ústavu v D., která popisují zázemí stěžovatele a mimo jiné i to, že v srpnu 2016, kdy byl chovancem výchovného ústavu, mluvil o stěžovatel tom, jak je těžké „žít na ulici a starat se o sebe“. Zástupkyně stěžovatele dále zaslala již v roce 2017 soudu informaci, že dům ve V., kde původně stěžovatel bydlel s rodinou, je již ve vlastnictví obce. Doplnila též informace o tom, že stěžovatel nepobírá žádný důchod ani dávky státní sociální podpory, nevlastní žádný nemovitý ani movitý majetek, jeho oba rodiče zemřeli, stěžovatel se po propuštění z ústavní výchovy střídavě zdržoval u své sestry, babičky a bratra, po návratu z Anglie do České republiky mu přispívala na stravu sestra a poté měl bydlet na ubytovně, kterou měl platit zaměstnavatel.

58. Z popisu tehdejší situace stěžovatele je patrné, že když nepobýval v zařízení ústavní péče, byl buď na ulici, anebo u své rodiny, tedy, že mu nutnou výživu poskytoval převážně někdo jiný. Později byl stěžovatel schopen se nechat zaměstnat – vzhledem k ukončenému základnímu vzdělání – jako montážní dělník na dálnici, kterému ubytování poskytuje zaměstnavatel. Jde o druh práce, který sotva stačí na obživu jedince, a rozhodně mu neumožňuje hradit náklady na advokáta ve výši několik desítek tisíc. Ze všech indicií plynoucích ze spisového materiálu je zřejmé, že se stěžovatel zatím nikdy ve svém životě neocitl v situaci, kdy by byl schopen si nutnou výživu a živobytí obstarat zcela sám, natož pak si vydělávat finanční prostředky navíc, z nichž by bylo možno hradit náklady obhajoby. Jde o osobu, s níž bylo trestní řízení vedeno jako s mladistvým, která pochází z marginalizované skupiny, velkou část svého dospívání strávila v ústavní péči, na prahu zletilosti zůstala bez rodičů, ubytování a jiného zázemí, ukončila jen základní vzdělání, příležitostně užívá pervitin a patrně jí bude uloženo uhradit státu přinejmenším náklady na ustanoveného obhájce, který stěžovatele zastupoval na začátku trestního řízení. Uvedené údaje, jež plynou ze spisového materiálu, jenž byl obecným soudům znám, jsou dostatečnými indiciemi pro závěr, že stěžovatel je nemajetný. Konstatování krajského soudu, že stěžovatel svou špatnou finanční situaci nedoložil, a tudíž nemá nárok na bezplatnou obhajobu, je tedy v rozporu s judikaturou ESLP vykládající čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy. Případ stěžovatele je rovněž potřeba vnímat tím pohledem, že v době zahájení trestního stíhání se jednalo o dítě, které by podle Výboru pro práva dítěte mělo mít zajištěno bezplatné právní zastoupení v trestním řízení za všech okolností (viz obecný komentář č. 24, citovaný výše, bod 51), a to tím spíš, že se jednalo o dítě pocházející z marginalizované etnické skupiny, které vyrůstalo v chudobě.

59. Nakonec Ústavní soud podotýká, že rozhodování obecných soudů o stěžovatelově návrhu vnímá jako problematické i z časového pohledu. Stěžovatel poprvé požádal o bezplatnou obhajobu v lednu 2017, obecné soudy však o jeho návrhu poprvé rozhodly teprve začátkem roku 2020, tedy po třech letech. Ústavní soud nepřehlédl, že od roku 2018 stěžovatele nebylo možno snadno kontaktovat, neboť pobýval na různých místech a poté v zahraničí, a že jeho trestní věc byla postupně řešena různými soudy; nicméně ani tyto skutečnosti nemohou zcela ospravedlnit tak dlouhé rozhodování o návrhu

mladistvého na přiznání nároku na bezplatnou obhajobu. V zájmu právní jistoty i v souladu s nejlepšími zájmy dítěte naopak bylo o podaném návrhu rozhodnout co nejdříve po jeho podání, případně bez prodlení alespoň stěžovateli zaslat výzvu k osvědčení jeho majetkových poměrů. Tím by byl býval značně usnadněn i proces rozhodování o stěžovatelově návrhu. Zástupkyně stěžovatele podávala návrh na rozhodnutí podle § 33 odst. 2 trestního řádu opakovaně a po celou dobu trestního řízení zastupovala stěžovatele bez jakékoli jistoty, že jí v budoucnu bude uhrazena odměna, náhrada hotových výdajů a náhrada za promeškaný čas.

C. Shrnutí

60. Ústavní soud tedy shrnuje, že obecné soudy porušily právo stěžovatele na bezplatnou pomoc obhájce a nerespektovaly výše specifikovanou judikaturu Ústavního soudu a ESLP, z níž vyplývají následující závěry. **Založí-li soudy své rozhodnutí o tom, že obviněný nemá nárok na bezplatnou obhajobu, na hypotetických příjmech, které by obviněný někdy v blíže neurčené budoucnosti mohl získat, poruší tím právo obviněného na bezplatnou pomoc obhájce podle čl. 40 odst. 3 Listiny, a v důsledku též omezí jeho právo na soudní ochranu a na spravedlivý proces podle čl. 36 odst. 1 Listiny. Takové rozhodnutí soudů zasahuje do samotné podstaty práva na bezplatnou pomoc obhájce, neboť obviněný potřebuje efektivní obhajobu právě v době, kdy probíhá trestní řízení, nikoli někdy v budoucnu.**

61. **Právní úpravu v § 33 odst. 2 trestního řádu, podle níž musí obviněný osvědčit, že nemá dostatek prostředků na úhradu nákladů obhajoby, je potřeba v souladu s čl. 6 odst. 3 písm. c) Úmluvy vykládat tak, že pro rozhodnutí o tom, že obviněný má nárok na obhajobu bezplatnou (či za sníženou odměnu), není potřeba prokázat nemajetnost nade vši pochyby, ale postačí, pokud ze všech indicií předložených obviněným a zahrnutých ve spise plyne, že obviněný je nemajetný.**

62. Obecné soudy, jež při rozhodování o stěžovatelem uplatněném nároku na bezplatnou obhajobu nepřihlédly k jeho poměrům, dále pokračovaly ve výše popsané systémové marginalizaci stěžovatele. Při rozhodování o nároku na bezplatnou právní pomoc nelze odhlédnout od toho, že ti, co žijí v chudobě, často nemají příležitost získat nástroje a základní právní znalosti, aby si uměli poradit se soudním systémem, a to obzvláště v případě, že od raného věku byli vystaveni rovněž diskriminaci v přístupu ke vzdělání, například kvůli své etnicitě, pohlaví či postižení (Sepulveda, M. Access to justice for persons living in poverty: a human rights approach. Finland: Ministry for Foreign Affairs, 2014, s. 13 a 15, dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/272306027>; autorka je bývalá Zvláštní zpravodajka OSN pro extrémní chudobu).

63. Ústavní soud proto vyhověl ústavní stížnosti podle § 82 odst. 1 a odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu a podle § 82 odst. 3 písm. a) zákona o Ústavním soudu zrušil napadená usnesení okresního soudu a krajského soudu.

64. V dalším řízení budou obecné soudy povinny vycházet z nosných důvodů tohoto nálezu a s ohledem na nemajetnost stěžovatele, která vyplývá z dostupného spisového materiálu, rozhodnout, že stěžovatel má nárok na bezplatnou obhajobu. Obecné soudy rovněž zváží okamžik, od nějž stěžovateli přiznají nárok na bezplatnou obhajobu; tento

okamžik je třeba určit v souladu s nálezem sp. zn. I. ÚS 848/16, citovaným výše (tj. nejpozději ke dni podání prvního důvodného návrhu stěžovatele, předloženého v lednu 2017).

Poučení: Proti rozhodnutí Ústavního soudu se nelze odvolat.

V Brně dne 1. září 2020

Kateřina Šimáčková
předsedkyně senátu